

Rohtas Mahila College, SASARAM

Study Material for B.A. Part II

SANSKRIT (Paper VII)

Dr. Savitri Singh,

Date

Associate Professor,

28.07.2020

Deptt. of Sanskrit

~~Presented by~~

R.M.C. SASARAM

Topic: व्यञ्जना का स्वर्ग निर्णय (क्रीठ १३।१५३)

भाष्मिक्यामूला व्यञ्जना के लक्षण के सम्बन्ध में ज्ञानार्थ विश्ववाच ने कहा है संयोग आदि की सहायता से अनेक शब्द के किसी उड़ प्रासांगिक अर्थ का निर्णय दो बातें पर जी बिसेकु डारा अन्य अप्रासांगिक अर्थ का जान छोता है। वह अभिक्षमात्रा/भाष्मिक्यामूला व्यञ्जना कहलाती है। जब अनेकार्थिक शब्दों ने यह शब्द किस

अर्थ का बोच्चक है, यह निर्णय नहीं होता, तब नीचे लिखे साथीनों से उनके अर्थ का निर्णय किया जाता है—
 (1) संयोग
 (2) विप्रयोग (3) साहचर्य (4) विरोध्यता (5) अर्थ (6) प्रकरण
 (7) लिंग (8) अन्यशब्दों की सम्भिक्ष (9) सामृद्ध (10) औचित्य
 (11) देश (12) काल (13) व्याकरण (14) स्वर आदि। ये चाहें अनेकार्थिक शब्दों को जहाँ पर निश्चय नहीं हो पाता, वह विशेष अर्थ का बोच्च करते हैं।

संयोगो विप्रयोगश्च साहचर्य विरोध्यता।

अर्थः प्रकरणं लिंगं शब्दस्यान्यस्य सम्भिक्षः ॥

લક્ષણામૂળ ઠયઅખના (વિશ્વનાથ)

લક્ષણોપાસ્થતે ધર્મસ્ય કૃતે તત્ત્વ પ્રચોભનમું ।
અચા પ્રત્યાચ્યતે સા સ્યારુ ઠયઅખના લક્ષણાડિશ્યા ॥ ૧૦ ॥

(કાંયકીધિક ડિવીશ શિલ્પ)

જિસ અર્થ કી પ્રતીતિ કે નિભિત લક્ષણ માની જાતી હૈ, વળી પ્રચોભન હૈ, રથા જિસ કૃતિ કે હારી પ્રતીતિ હોતી હોવે લક્ષણામૂળ ઠયઅખના કહી જાતી હૈ ।

ઉપાસના આચાર્યાન ઔર વિદ્યાન પર્યાયવાચી શાંક હૈ | પ્રત્યાચ્યન કો અર્થ કોચન હૈ | જોસે ગંગાંધોસ: ' દ્વારા વાચ્ય મેં ગંગા પડ કો અર્થ અભિદ્ય કૃતિ હારા પ્રવાહ (ખલાચારા) જાય ગયા હૈ | તદ્વારું ગંગા મેં વ્યોધાચારન અનુપપદ જાનકરું તરફ રૂપ આપી કો કોચન કર્યારૂ લક્ષણા એ ક્ષાત્ર હો ગઈ | અથ કીતિષ્ઠ-પાષણ-પ્રતીતિષ્ઠપ પ્રચોભન જિસ કૃતિ કે હારા શાંક કા પ્રકાણ રૂપ અર્થ કર્યારૂ લક્ષણા કે વિરત દ્વી જાને વરું જિસ ક્ષાત્રની કે પ્રગતા સે કીટય છુંઘાવનાં રૂપી પ્રચોભન કી પ્રતીતિ હોતી હૈ, ઉસે લક્ષણામૂળ ઠયઅખના કહ્યું હૈ ।

જ્ઞસ્ય પ્રકાર ઠયઅખના તુ દી ભેદા

શાંકી ઠયઅખના ઔર આપી ઠયઅખના મેં શાંકી ઠયઅખના કે એ કો ભેડ દુર્ઘ - અભિદ્યામૂળા એ લક્ષણામૂળ ।

અથ આપી ઠયઅખના કો નિષ્પણ
કરતે દુર્ઘ આચાર્ય વિશ્વનાથ કહ્યું હૈ !

વિકૃષ્ણોદ્ધંચવાચ્યાના કાકોશ્વેદ્યાડિકૃષ્ણ - ય
દોશિદ્યાદન્યમંદઃ યા કોચનીત સાંસ્કૃતના ॥ ૧૧ ॥

वक्ता, बोड्यो, वान्प, कांड और चेहरा आदि
की विलक्षणता के कारण जो शास्त्रशास्त्री अन्म अप को बोध्य
कराते हैं उसे आपने यो अधिसूचना प्रयोगना कहते हैं।
जैसे ग्रन्तोडस्तमकः सुधी अस्ति ह्य गच्छे। यद्या
पर वक्ता तथा बोड्यो के आस्तिक द्विजाते होने पर यह
सन्दर्भावदन को अवसर है, इस अप की प्रतीति होती।
उपालवालोऽप्य वक्ता तथा बोड्यो होने पर गायों को लोटाओ
अष धर न्वलेत्। यह प्रयोग्याप्य प्रतीति होता है।
अभिनुस्त्रयान से प्रयोग्याप्य बोध्य होने के कारण
आपने प्रयोगना कही गयी।

